

JEROEN WITKAM: VRIJPLAATSEN VAN STILTE EN VERDIEPING

Op een stralende junidag onderneem ik mijn tocht naar Zundert. De reis duurt lang, afwisselend kom ik door Nederlandse en Belgische dorpjes, in een typisch Van Goghlandschap met uitgestrekte hoeves, bossen en boomkwekerijen. Ik bevind me duidelijk in een grensgebied: de weg versmalt af en toe en ik passeer pleisterplaatsen met spannende namen zoals de clubs Reserve, Privilege en Rage. Als ik het niet meer verwacht, staat daar toch nog het bordje 'abdij'. Schitterend tussen de bomen gelegen ligt aan het eind van een smalle oprijlaan Nederlands jongste trappistenklooster. Het is bijna een eeuw oud en ooit gebouwd voor uitwijkende Franse monniken: vandaar de naam Maria Toevlucht. De Franse monniken zijn nooit gekomen maar het klooster is nog steeds een toevluchtsoord voor mensen die verlangen naar stilte en spirituele verdieping.

Onze gastenkamers zijn altijd bezet, we hebben ongeveer 7000 overnachtingen per jaar. Als we de capaciteit van het gastenverblijf zouden verdubbelen, zou het ook vol zitten. Maar dat willen we niet: we kiezen voor een vorm van gastvrijheid die we kunnen beheersen. Af en toe hebben we ook een week zonder gasten, zoals nu, om als gemeenschap weer even te kunnen ademen.

Het is vandaag inderdaad zeer rustig. In afwachting van ons gesprek zit ik een uurtje op een bankje in de tuin voor het klooster, in de schaduw van rijzige eiken. Eén keer wandelt een monnik voorbij, in een luchtig wapperende grijze pij en met een witte baard. Hij knikt me vriendelijk toe. Op de achtergrond staan een ladder en een bezem onaangeroerd tegen het huis. In de verte zie ik nog een monnik een hondje uitlaten: het dier rent vrolijk de hele tuin door en de monnik volgt hem met dansende bewegingen. Er hangt hier een sfeer van een opmerkelijke lichtheid: monastieke eenvoud hoeft kennelijk niet zwaar te zijn.

We hadden de poorten hier ook kunnen opengooien, net als in Taizé. Maar dat hebben we niet gedaan. Wat wij te bieden hebben, is in wezen voor een kleine groep en niet voor de massa. Matteüs roept het beeld op van Jezus als een leraar met een beperkte groep leerlingen, terwijl Lucas voortdurend spreekt van de grote aantallen die Jezus omringen. Ik herken me eerder in het beeld van Matteüs, ik besef dat voor een wezenlijke verdieping van het geloof een zekere intimiteit nodig is. Ons klooster is besloten, een afgebakende plaats. Ofschoon sommige kloosterordes een pastorale traditie hebben, ervaar ik dat als iets oneigenlijks: een klooster is geen parochie en moet dat ook niet willen worden.

Dom Jeroen Witkam ontvangt me met een thermoskan kruidenthee, die we gezellig op een bankje in de tuin opdrinken. Hij stelt voor om me eerst nog iets van het huis te laten zien, voordat we aan het gesprek beginnen. We wandelen door de kloostergang, die aan drie kanten besloten is en aan één kant een open galerij: wie de ronde wil maken, loopt afwisselend binnen en buiten. Hij laat me ook de tweede kloosterhof zien, waar de monniken elk een cel hebben. Het is een betrekkelijk nieuwe vleugel van het klooster, want vroeger sliep men in gemeenschappelijke slaapzalen. Verder zien we de eenvoudige refter en de sfeervolle kerk, beide tamelijk sober vormgegeven in grijze en bruine kleuren. De strenge hand van architect Dom van der Laan heeft in de jaren zestig een renovatie van het klooster geleid: het resultaat is een harmonisch en vriendelijk geheel, een klooster naar menselijke maat. Enkele oude ruimtes hebben sindsdien een nieuwe functie gekregen. De oude abtskapel is nu ingericht als een kleine, intieme meditatiekapel. En de kapittelzaal, met rondom hoekige banken, wordt nu eveneens gebruikt als meditatiekamer. Er liggen kussens in het rond en er staan kleine gebedsbankjes. In een hoek staat de gong die het begin en het einde van de meditatie inluidt.

Een van de rode lijnen in mijn persoonlijke ontwikkeling en in de ontwikkeling van onze gemeenschap is de ontmoeting met de monastieke traditie van het Oosten. Het begon met een cursus yoga in het begin van de jaren zestig. Later leerde ik zazen kennen en ik was onmiddellijk enthousiast. Vanuit mijn eigen ervaringen als jonge monnik zag ik er de betekenis van in. Bijvoorbeeld de gedachte, iets wat ik in mijn eigen traditie toch niet had meegekregen, dat God mij schept door mijn lichaam. En de sterke eenheidsbeleving die zen kan aandragen. De opening die meditatie en diepte-inkeer in een mens kunnen bewerken: de aandacht die het leven doorzindert. Een van de sterkste kanten van zen is dat het die pendelbeweging heeft: van meditatie en inkeer, het objectloos bewust zijn, weer terug naar de werkelijkheid om gewoon de dagelijkse dingen te doen.

Zen is daardoor ook heel ontzuiverend. Ik heb eens iemand horen vragen aan een meester: wat is Boeddha? En de meester zei: 'ho', hij lachte hem eigenlijk uit, 'Boeddha, dat is de wc-borstel.' Wat moet je namelijk doen? Je moet de wc schoonmaken en daar één mee worden, zonder afstand te bewaren. De stilte beleef je ook in de concreetheid van het dagelijkse leven. Daarom is de wc-borstel Boeddha: omdat je er helemaal één mee wordt. Dat is overigens zeer verwant met het eenheidsstreven in de Westerse monastieke traditie: de monnik, *monos*, is een mens uit één stuk. Het hele leven is voor hem één worden in de concrete werkelijkheid met Christus, één worden in gehoorzaamheid. De vormgeving van het leven is ook zo, dat het die eenheid zichtbaar probeert te maken.

Maar ik ben dus ook zeer gevormd door het Oosterse monnikendom en zazen is daarvan voor mij een belangrijk aspect. Zoals eens de kerkvaders het platonisme, en later Thomas van Aquino het aristotelisme in het christelijk denken en beleven hebben geïntegreerd, zo lijkt het wel mijn opdracht het aanbod van Oosters denken en mediteren een plaats te geven in onze christelijke beleving. We nodigden leraren uit als Gerta Ital, Karlfried von Dürckheim en Enomiya Lasalle, om in de abdij meditatie sessies te organiseren. Dat was in het begin van de jaren zeventig. In oktober 1983 maakte ik zelf, in het kader van *Spiritual Exchange*, samen met achttien monniken en monialen uit zes Europese landen, een reis naar Japan. Daar bezochten we de voornaamste zenkloosters, en leefden en mediteerden we met de *unsui*, jonge monniken in opleiding. In de jaren daarna kwamen ook Japanse monniken verschillende malen bij ons op bezoek. Zo werden we vertrouwd met hun traditie en ontstond de praxis van onze meditatie sessies bestaande uit lange weekends om ongeoeffenden in te wijden, weekends voor geoeffenden en meditatie weken ten behoeve van een diepere ervaring. De opzet van de sessies is zodanig dat er een duidelijke verwijzing is naar de Japanse zen en de boeddhistische achtergrond, met de nadruk echter op het algemeen menselijke. Bovendien wordt aandacht gegeven aan de inpassing in de christelijke geloofsbeleving en gebedspraktijk. De verbinding tussen meditatie en koorgebed is een eigen accent van onze abdij.

Hoe vindt deze inpassing precies plaats? Bent u erin geslaagd om een synthese in uw levensvorm te vinden die aan beide tradities recht doet?

De zen is niet alleen een weg voor mij persoonlijk geweest geweest. Het was weliswaar niet de hele gemeenschap die erin meeding, maar wel een groepje van 8 à 10 broeders. We hebben de zen nu in ons dagelijkse ritme geïntegreerd. Iedere morgen doen we de gemeenschappelijke meditatie die door mij wordt begeleid. Daar doen de gasten ook aan mee. Maar we veronderstellen dat de gasten eveneens de gebedsdiensten meemaken: dus enerzijds de stilte-meditatie, anderzijds het koorgebed. En dan blijkt, doordat de mensen openkomen in de meditatie, als het ware in een ander bewustzijn komen, dat ook de woorden binnenkomen. Dat horen we vaak in de evaluatie: ineens komen de woorden van de psalmen binnen. Het zijn eigenlijk twee technieken die elkaar versterken: ze openen de mens en maken hem ontvankelijk. Het is een combinatie die ook buiten de monastieke context waardevol is, die niet alleen hier zijn geldigheid dag aan dag bewijst maar ook in het gewone leven toepasbaar is. Maar ik besef wel dat wij eigenlijk een van de weinige plaatsen zijn waar deze combinatie gestalte heeft gekregen. Het koorgebed was er al en de meditatie hebben we kunnen invoegen.

In mijn persoonlijke leven is zazen het een soort innerlijke houding geworden. En ik heb dat met de bijbel kunnen verbinden: dat is een langzame ontdekking geweest, maar wel een heel belangrijke ontdekking, een oerontdekking. Als ik een inleiding meditatie geef, vertel ik iets over de lichaamshouding, dat is de ondergrond. We oefenen dat ook in met een aantal oefeningen. Ik leg uit hoe je moet zitten, wat het zitten betekent, enzovoort. Dan vertel ik iets over ademhaling, dat is natuurlijk ook heel belangrijk – en niet zo makkelijk – en het leeg zijn van gedachten. Ik gebruik in de inleiding ook bijbelse beelden. De boeddhistische teksten zijn vaak meer filosofische teksten, en dus zeer abstract. Aan de hand van de beeldende taal van de bijbel heb je een heleboel houvast. Bijvoorbeeld het beeld van de tronende God, een mythisch beeld, een oervoorstelling van God. Je kunt dat ook zo lezen: zitten is goddelijk, zitten is koninklijk. Dan krijg je ineens een heel andere toegang tot zo'n tekst. Het is dan niet meer een beeld dat je voor je ziet, maar het is een beeld dat je zelf in je eigen lichaam voltrekt, een beeld waardoor je wordt uitgenodigd het ook aan je te laten gebeuren.

De inspirerende werking van bijbelteksten met het oog op meditatie en diepte-inkeer is een vast terugkerend thema in de vele boeken van Jeroen Witkam. Het is voldoende om enkele ondertitels te citeren, om dit te illustreren: Bijbelse symbolen in de werkelijkheid van het dagelijkse leven (1977), De Bergrede gelezen als meditatiegids (1996) en Van bijbelwoord naar diepte-inkeer (1998). In de inmiddels meer dan tien publicaties gaat steevast een grote aandacht uit naar de bijbelse weergave van thema's als bijvoorbeeld stilte, toevlucht en innerlijkheid, lichaam, geest en adem. De aan thema's opgehangen exegese van de bijbel heeft iets heel verrassends: ze maakt de wereld van de bijbel weer heel toegankelijk, juist in zijn algemeen herkenbare menselijkheid. Deze wijze van bijbellezen, die Witkam zelf wel aanduidt als een 'archetypische lectio', lijkt op het eerste gezicht misschien eigentijds en enigszins eigenzinnig: ze gaat echter terug op zeer oude – monastieke – tradities. De grote gevoeligheid voor de symboolwaarde van teksten doet bijvoorbeeld denken aan de omgang met het bijbelwoord van woestijnvaders en de kerkvader Augustinus, het associatieve omgaan met poëzie en beelden in de bijbel roept een auteur als Bernardus in herinnering.

In de oude kerk bestonden er twee scholen van exegese: die van Antiochië en die van Alexandrië. In de school van Antiochië werd de bijbel vooral uitgelegd naar de letter. Men probeerde het Woord van God, zoals wij dat nu zouden noemen, wetenschappelijk te benaderen. In de school van Alexandrië zocht men vooral naar de allegorische zin: wat betekent de tekst voor de omgang met God, voor je leven in de Geest? De tradities van beide scholen hebben elkaar

door de eeuwen heen aangevuld. Uiteraard hebben er ook spanningen tussen bestaan. Beide scholen hebben onnoemelijk grote verdiensten gehad om de christenen te vormen in het omgaan met het woord van God.

Sedert de opgang van de nieuwe wetenschappelijke exegese, die zo'n enorme vlucht heeft genomen, is de belangstelling voor de allegorische exegese praktisch helemaal verloren gegaan. De wetenschappelijke exegese plaatst ons terug in de tijd waarin de bijbel is ontstaan. Met steeds groter duidelijkheid, steeds groter trefzekerheid worden het milieu en de sfeer voor ons opgeroepen waarin het bijbelwoord gebeurde aan hen voor wie het allereerst bedoeld was. Dit is zeker heel inspirerend voor ons. Toch blijft de vraag: moeten wij de bijbel ook niet zo leren lezen, dat wij er de symbolische, geestelijke zin van verstaan, die dat woord nú voor ons heeft? Moeten wij het woord van de bijbel niet zó kunnen opnemen, dat het aansluiting vindt bij de beelden en symbolen die wijzelf diep in ons eigen bewustzijn meedragen, wellicht zonder ze te herkennen of er weet van te hebben? Moeten wij niet leren de diep menselijke zin te ontsluiten die achter de woorden van de bijbel schuil gaat en waarin wij ook het beeld van onszelf mogen herkennen, van onze eigen ervaring in de omgang met onszelf, met de medemens en met God?

Ik zal nog een voorbeeld geven: als wij het psalmvers lezen 'God is mijn toevlucht', dan is dat een gebedstekst die gaat over onze ervaring van veiligheid. Ons eigen ik is vaak gericht op zelfbehoud, op zelfverdediging. Verdedig ik mezelf, in woede, uiteindelijk in angst, dan betekent dit dat ik mijn bestaan in eigen hand houd, met mijn kleine ikje omklem. Ik identificeer me met mijn eigen zelfbehoud. Maar zeg ik 'God is mijn toevlucht', dan betekent het dat ik niet langer zelf in wil staan voor mijn eigen veiligheid. In plaats daarvan word ik uitgenodigd me over te geven aan een Oerveiligheid. In de psalmen heet dat: 'God is mijn toevlucht'. Het woord 'God' werkt pas als het 'ik' van het zelfbehoud is weggevallen. De veiligheid die mij dan toevalt, is er geen die ik zelf maak, maar een veiligheid die er *is*. Dit is iets heel puurs dat voorafgaat aan goed en kwaad: ik mag bestaan in mijn oorspronkelijke gaafheid.

Je moet je voorstellen: in de zeer devotionele vorm die de kloosters in mijn jeugd hadden aangenomen, was de bijbel bijna verdwenen. Pas geleidelijk aan werd ik me als monnik bewust van de rijkdom die in de Schrift aanwezig is. God wordt in mensen zichtbaar, in ons en ook in de mensen die in de bijbel voorkomen. Ik ben enorm opgegaan in de bijbelstudie en heb genoten van de jaren dat ik in Rome exegese studeerde. Het is een heel mooi vak dat me diepgaand gevormd heeft. Toen ik later abt werd, dacht ik echter: nu is de tijd voor de wetenschap voorbij. Ik nam me voor om via de bijbelwoorden te gaan

onderwijzen en mijn inzichten en ervaringen over te dragen. En dat lukte: ik merkte dat het klikte, dat de woorden overkwamen. En dat merk ik nog steeds.

Ik krijg overigens weinig reacties op mijn boeken, de meeste kennen ook maar één druk. Alleen *Het geopende oog.: de weg naar diepte-inkeer* is een keer herdrukt. *In een kring van licht*, mijn boek over de Bergrede, heeft eveneens de nodige aandacht gekregen, ook onder vakmensen. Maar van mijn laatste boek, *De stilte van het woord*, is bijvoorbeeld niet één serieuze recensie verschenen. Dat vind ik jammer, ik heb er ook geen verklaring voor. De meeste van mijn boeken zijn de weerslag van conferenties en inleidingen die ik eerder heb gehouden. Ik ben langdurig met de inhoud bezig geweest, heb deze grondig verwerkt. Als ik eenmaal begin aan het schrijven van een boek, op basis van de schetsen en teksten die ik al heb liggen, gaat het uiteindelijk vrij snel. Maar dat betekent niet dat ik scheutig ben met woorden: ik houd van een uitgezuiverde stijl. Ik heb bijvoorbeeld moeite met een auteur als Drewermann die zich verliest in een grote uitvoerigheid van woorden.

Dom Jeroen spreekt zacht, maar kiest zijn woorden trefzeker. Zijn manier van spreken heeft iets sierlijks, zonder echter afstandelijk te worden: zijn taal is innemend en vriendelijk. Ik word overrompeld door de snelheid waarmee de zinnen eruit komen, door de meeslependheid en overtuigingskracht van zijn visies. Stilletjes vergelijk ik zijn manier van spreken met zijn manier van schrijven: zijn boeken hebben een doordachte, bondige stijl, de zinnen zijn kort en eindigen steevast met een krachtige, welbewuste punt. De spreektaal is lichter, vrolijker, gezelliger: alsof elke zin eventjes door een glimlach wordt omlijst.

Waarom ik monnik ben geworden? Toen ik nog scholier was, gingen we met de klas op retraite in Spaubeek: dat was gebruikelijk in het laatste schooljaar. Ik was helemaal niet zo'n vrome jongeman, ik leefde lekker ver weg, tamelijk afstandelijk ten opzichte van de kerk. Voor die retraite had ik bijvoorbeeld Slauerhoff en Bordewijk meegenomen: mooie literatuur. Ik kreeg toen echter een boek van Chesterton te lezen dat me bijzonder heeft aangegrepen, over het katholieke geloof en de waarheid. Enige tijd later werd er tijdens de godsdienstles aandacht besteed aan de karthuizers. En toen had ik zoiets van: dat is het! Ik ervoer een grote vreugde van herkenning bij die levenswijze: leven voor God en het aardse loslaten. En een diep besef: dit is een erkende levensvorm, een begaanbare weg. Ik ben toen eerst een keer in Oosterhout gaan kijken, bij de benedictijnen. Later kwam ik in Zundert terecht, bij de trappisten. Daar ben ik ingetreden.

De sfeer van het Zundert van toen wordt overigens goed opgeroepen in de kroniek die Godfried Bomans voor het 50-jarig bestaan van onze abdij schreef. De strengheid van leven van die eerste jaren zou nu ondenkbaar zijn. Het was in sommige opzichten ook wel een beetje ongezond. We sliepen op strozakken en in ons habijt: hetzelfde habijt waarin we tot zwetens toe op het land hadden gewerkt. En in de winter brachten we uren door in een ijsskoude kerk. En dan was er het stilzwijgen. Alle dingen wennen, ook de strengheid, de armoede en de kou. Maar de eenzaamheid van die stilte: die went nooit. En toch, als ik erop terugkijk, moet ik zeggen dat het gelukkige jaren zijn geweest. Het was een leven met God, met veel ruimte voor studie en een grote rijkdom aan ontdekkingen. Ik heb filosofie en bijbel gestudeerd, later ben ik ook toegekomen aan de psychologie. Binnen de monastieke traditie waren mijn oriëntatiepunten de woestijnvaders en vooral ook Bernardus. Zijn werk is voor mij altijd van grote betekenis geweest, ik heb er ook een keer een bloemlezing van verzorgd: *Het Woord dat mij liefheeft. De mystiek van Bernardus van Clairvaux* (1993).

In de tijd dat ik monnik ben, heb ik eigenlijk drie keer een golf van grote spirituele belangstelling meegemaakt. De eerste was in de jaren '50. Het ging vooral om identificatie met het model, ofschoon herbronning ook toen al een belangrijk begrip was. Toen kwam de grote mode van de jaren '60: het model sprong uit elkaar, alles kon en alles was mogelijk. Daarmee ontstond ook de twijfel over onze eigen levensvorm. Hebben we niet gekozen voor iets wat niet bestaat? Er kwamen toen veel hippies bij ons langs, sterk geboeid door hoe wij leefden, al zouden ze zelf nooit zijn ingetreden. Ze zeiden: wat jullie hier hebben, is geweldig! Een aantal heeft ook een tijd met ons meegeleefd. De waarden van die tijd, zoals vrijheid, verbroedering, secularisatie, hebben me veel gedaan. Ik herinner me nog goed dat ik in 1969 weer een keer naar Rome ging en staande voor de Sint Pieter besepte: ik ben een ander mens geworden. De spirituele golf die we nu in de jaren '90 doormaken, ervaar ik toch anders. De vorm komt weer terug. Ik ben niet zo gelukkig met die vormvastheid, met dat zoeken naar 'veiligheid'. Het lijkt erop alsof men erg bang is voor de vrijheid, men zoekt altijd weer regels en regelingen. Maar ons model is een model van loslaten, van het aanvaarden van vrijheid en leegte.

Hoe interpreteert u de monastieke crisis van deze tijd? Wat is de kern van de monastieke leerschool voor u?

Kennelijk is de vorm nog te middeleeuws, nog niet eigentijds genoeg. Natuurlijk is het zo dat het celibaat moeilijk is en een engagement voor het leven ook een heel grote stap. En het omgaan met affectiviteit is in deze levensvorm ook heel moeilijk: menswording is hierin een lang en ingewikkeld

proces, er zijn er veel die halverwege afhaken. Maar de kern van de monastieke leerschool is voor mij: de keus voor het absolute van God, dat willen beleven en daaraan gestalte willen geven. Het klooster is een plaats waar je dat kunt leren, waar je daarvoor ook een geestelijke leraar kunt vinden. De geestelijke verhouding tussen een leraar en een leerling wordt in onze traditie eigenlijk vormgegeven door de leerling. Op het moment dat een vraag gesteld wordt, wordt een monnik een 'abba', een geestelijke vader. Dat is nog altijd de kern van het monastieke leven, het werkt nog steeds. Er zijn gelukkig nog steeds mensen die dat soort vragen oproepen en antwoorden geven die leven geven.